بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی در عطاری‌های شهر شیراز

زهره حسینی[الف]، حسن فیضی[ب]، روح اله مرادی[ج]*

[الف] دانشجوی ارشد گیاهان دارویی، گروه تولیدات گیاهی، دانشگاه تربت حیدریه

[ب] استادیار، گروه تولیدات گیاهی، دانشگاه تربت حیدریه

[ج] استادیار، گروه تولیدات گیاهی، دانشکده کشاورزی بردسیر، دانشگاه شهید باهنر کرمان

چکیده

سابقه و هدف: استان فارس از لحاظ تنوع گونه ای گیاهان دارویی در حد بسیار مطلوبی قرار داشته و وجود عطاری‌های متعدد و بازار سنتی که محل عرضه گیاهان دارویی و ادویه جات هستند حاکی از توجه و علاقه مردم این دیار به گیاهان دارویی است. شناخت سلیقه و رویکرد جوامع به مصرف گیاهان دارویی می‌تواند راهنمای خوبی برای برنامه ریزان و سیاست گذاران صنعت دارویی کشور باشد. هدف از این مطالعه، تعیین ویژگی‌های اجتماعی- اقتصادی، نحوه توزیع و مصرف و نوع گیاهان دارویی در عطاری‌های شهر شیراز به جهت دستیابی به اطلاعات و بینش عینی از وضعیت مصرف گیاهان دارویی بود.

مواد و روش‌ها: این تحقیق بصورت پیمایشی بر روی ۲۴۷ عطاری واجد شرایط در شهر شیراز انجام گرفت. اطلاعات مربوطه از قبیل وضعیت اجتماعی- اقتصادی فروشندگان و همچنین مشخصات مهم‌ترین گیاهان موجود در عطاری‌ها از طریق پرسشنامه از فروشندگان عطاری‌ها به دست آمد.

یافته‌ها: نتایج نشان داد که میانگین سنی افراد مشغول در عطاری حدود ۳۹ سال با سابقه کار حدود ۱۹ سال بوده که تنها حدود ۷ درصد از این افراد تحصیلات مرتبط با گیاهان دارویی دارند. حدود ۵۵ درصد این افراد تحصیلات دانشگاهی دارند و تنها ۲۴ درصد، اطلاعات دارویی خود را از طریق مطالعه کسب کرده‌اند. بیشترین افراد مراجعه کننده به عطاری‌ها (۴۸ درصد) از طبقه اقتصادی ضعیف جامعه هستند. بابونه، گل گاو زبان، اسطوخودوس، خاکشیر و دارچین پرفروشترین گیاهان دارویی عرضه شده در عطاری های شیراز هستند. بیشترین علل مراجعه به عطاری‌ها مشکلات معده، سرماخوردگی، بیماری‌های اعصاب، چربی و فشارخون بود. بیشتر گیاهان موجود در عطاری‌ها از خود استان تهیه می‌شود.

نتیجه گیری: بنظر می‌رسد استفاده از گیاهان دارویی در استان فارس از وضعیت مطلوبی برخوردار می‌باشد. توصیه می‌شود برنامه ریزی و سیاست گذاری لازم جهت کشت و کار گیاهان دارویی و همچنین ارائه دوره های آموزشی برای فروشندگان در این استان مدنظر قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: ویژگی اجتماعی- اقتصادی، طب سنتی، نحوه مصرف، فروش، دوره آموزشی.

تاریخ دریافت: مرداد ۹۵
تاریخ پذیرش: بهمن ۹۵

مقدمه:

استفاده از گیاهان دارویی به قدمت عمر انسان است چون بیماری‌ها با پیدایش بشر متولد شده‌اند و اسناد چند هزارساله موجود در تاریخ طب و داروسازی حاوی تجربیات و اطلاعات ارزشمند گیاهان درمانی می‌باشد. تا چند دهه گذشته آنچه به‌عنوان دارو مورداستفاده قرارمی گرفت از منابع طبیعی و به‌طور عمده از گیاهان به دست می‌آمد. با پیشرفت سریع علوم از یک‌سو و مسائل اقتصادی از سوی دیگر از مصرف گیاهان دارویی به‌صورت گذشته کاسته شد و داروهای شیمیایی در بسیاری موارد جایگزین گیاهان شدند. تجربه چند دهه اخیر نشان می‌هد که داروهای شیمیایی با تمام کارایی اثرات نامطلوب و ناگوار بسیاری به همراه دارند. به همین دلیل در چند دهه اخیر بازگشت به استفاده از گیاهان دارویی موردتوجه بسیاری قرارگرفته است (۱).

گیاهان دارویی شامل بخش‌هایی از گیاه است که پس از خشکاندن، بدون ایجاد هرگونه تغییری در مغازه‌ها و عطاری‌ها به فروش می‌رسد. اشتباه رایجی که در بین اکثر افراد وجود دارد، قائل نبودن تفاوت بین گیاهان دارویی و داروهای گیاهی

* فرد مسئول مکاتبات: r.moradi@uk.ac.ir

است. گیاهان دارویی مثل زیره، رازیانه، هل یا دارچین گیاهانی هستند که برخی خواص درمانی آن‌ها عمدتاً بی‌ضرر یا کم‌ضرر هستند، به اثبات رسیده است. اما داروهای گیاهی حاصل تبدیل برخی گیاهان به دارو در کارخانه‌های داروسازی طی فرایندی خاص و استریل هستند. با این توضیحات و ذکر تفاوت گیاهان دارویی و داروهای گیاهی باید گفت که عطاری‌ها تنها حق فروش گیاهان دارویی را دارند و نه داروهای گیاهی. در قانون طبیعت هر چیزی که منشأ طبیعی داشته باشد سلامت بخشی ان بیش از عارضه است. بیش از ۹۵ درصد از داروهای گیاهی عضو لیست داروهای بدون نیاز به نسخه پزشک هستند و فقط ۵ درصد داروهای گیاهی در صورت مصرف نابجا عوارض داشته و نیاز به نسخه پزشک می‌باشند. (۱).

بیشترین داروهای مصرفی در سال ۱۳۸۰ مربوط به ناراحتی‌های اعصاب و روان می‌باشد که دارای عوارض ناخواسته‌ی متعددی می‌باشند؛ درحالی‌که به‌راحتی می‌توان بخش قابل‌توجهی از آن‌ها را با داروهای‌گیاهی‌جایگزین کرد(۲).

تقریباً یک‌چهارم داروهای تهیه‌شده دنیا دارای منشأ گیاهی هستند که یا مستقیماً از گیاهان عصاره‌گیری شده‌اند و یا بر اساس ترکیب گیاهی، مدوله و سنتز شده‌اند. کار بر روی طب سنتی و استفاده از گیاهان دارویی، در سراسر جهان و در دست انجام می‌باشد. در اروپا حدود ۱۵۰۰ گونه از گیاهان دارویی و معطر مورداستفاده قرارگرفته و در حدود ۱٤۰۰ محصول گیاهی در اروپا و ایالات‌متحده تولید می‌شود. در حدود ۲۵ درصد از داروهای تجویزشده در ایالات‌متحده ، حاوی حداقل یک ترکیب فعال گیاهی هستند. در چین، فروش داروهای سنتی در طول ۵ سال اخیر دو برابر شده است. در هند نیز صادرات گیاهان دارویی نسبت به سال‌های قبل سه برابر شده است (۳).

طبیعت و اقلیم متنوع ایران به دلیل قرار گرفتن در گستره وسیعی از عرض جغرافیایی و وجود رشته‌کوه‌های منظم و سرانجام موقعیت سرزمین نسبت به دریاها و گستره آبی مجاور در خود، گیاهان و جانوران فراوانی جای داده است که هم ازنظر تعداد و هم از نظر تنوع در مقایسه با سایر نقاط جهان شگفت انگیز است. در پهنه دشت¬ها و کوهساران ایران بیش از ۷۵۰۰ گونه گیاهی یعنی حدود دو برابر تعداد گونه¬های هر یک از کشورهای اروپای غربی گیاه رشد می¬کند.(٤) . لذا کشور ایران باسابقه درخشان درطب سنتی و استعداد بالقوه در پرورش گونه‌های گیاهی، یکی از مناسب‌ترین مناطق برای تهیه، تولید و صادرات گیاهان دارویی است که می‌توان از طریق صادرات غیرنفتی و توسعه پایدار به بازارهای جهانی دست‌یافت (۵).

با توسعه هدفمند گیاهان دارویی برای استخراج گیاهان دارویی مورداستفاده ، مکان‌یابی مناطق مستعد کاشت ، بهداشتی کردن تولید این گیاهان باید از مهم‌ترین اهداف و برنامه‌های کشور در این زمینه باشد . (٦).

در حدود٦۰۰۰ عطاری در ایران وجود دارد که به خریدوفروش گیاهان دارویی می‌پردازند که به‌عنوان پتانسیل جدیدی مطرح است و می‌تواند زمینه خوبی برای شناسایی اقلام بومی و امکان شناسایی کاربردهای گیاهان فراهم نماید (۷). بااین‌وجود در کشور ما عطاران به‌عنوان یکی از گروه‌های اصلی ارائه‌کننده خدمات طب سنتی در بین مردم شناخته‌شده‌اند و به شکل رسمی رابطه خاصی با وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی ندارند و تنها به‌عنوان یک گروه صنفی تحت نظارت وزارت بازرگانی هستند. در حال حاضر برای اشتغال به عطاری، داشتن شرایط خاصی به‌جز آنچه در تأسیس هر مغازه یا واحد تجاری دیگر موردنیاز است، ضروری نیست (۸).

نتایج یک تحقیق بر روی بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی موجود در عطاری‌های استان لرستان نشان داد که تعداد کل گیاهان دارویی موجود در عطاری‌ها حدود۳۳٦ گونه و میانگین کل وزن فروش ۱۲۸/٤۸ کیلوگرم در سال است.(۹)

عشایری و همکاران میانگین سنی عطاران در شهر تهران را ٤۰/۰۸ و میانگین تجربه کاری آن‌ها را در این حرفه۱٦/۷۷ سال گزارش نمود. همچنین شایع‌ترین گیاهان خریداری‌شده از هزاران در فصل بهار به ترتیب، گل‌گاوزبان، سنبل‌الطیب، خاکشیر، بنفشه در فصل تابستان به ترتیب خاکشیر، کاسنی، شاتره، تخم شربتی، در فصل پاییز به ترتیب آویشن، پنیرک، گل ختمی، گل بنفشه و در فصل زمستان به ترتیب دارچین، زنجبیل، چهارگل و آویشن بیان کرد.(۱۰)

همچنین در بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی در عطاری‌های استان خراسان رضوی نتایج نشان داد که میانگین سنی افراد مشغول در واحدهای عطاری حدود۳۷ سال می‌باشد. ازنظر سطح تحصیلات، افراد دارای تحصیلات متوسطه و دیپلم بیشترین فراوانی را در عطاری‌ها دارا بودند. حدود ۷٤درصد از افراد مشغول در عطاری‌ها اطلاعات موردنیاز درزمینهٔ شناسایی و فروش گیاهان دارویی را از طریق مطالعه و تجربه کسب کرده‌اند.(۱۱)

لذا با توجه به اهمیت وضعیت بهداشتی و بسته‌بندی گیاهان دارویی موجود در عطاری‌ها، تعیین گونه‌های مختلف، میزان مصرف، مناطق تأمین‌کننده، کاربرد هریک ازاین‌گونه‌ها به‌عنوان اصلی‌ترین عوامل در بازار گیاهان دارویی، می‌تواند راهنمای خوبی برای برنامه ریزان و سیاست‌گذاران صنعت دارویی کشور باشد(۱۲).

با توجه به بررسی‌های انجام‌شده مشخص شد که تاکنون مطالعه‌ای در این زمینه در شهر شیراز صورت نگرفته، بر این اساس تحقیق حاضر برای بررسی وضعیت گیاهان دارویی موجود در عطاری‌ها شهر شیراز به‌منظور اطلاع از تنوع گیاهی، مقدار مصرف و عرضه گیاهان دارویی در عطاری‌های شهر شیراز انجام می‌گیرد.

مواد و روش‌ها:

برای بررسی ویژگی‌های اجتماعی- اقتصادی و همچنین توزیع و مصرف گیاهان دارویی در عطاری‌های شهر شیراز در سال ۱۳۹٤ تحقیقی پیمایشی بر روی عطاری‌های شهر شیراز انجام گرفت. اطلاعات مربوطه از طریق پرسشنامه از فروشندگان عطاری‌ها به دست آمد.

برای افزایش دقت اطلاعات، در این مطالعه عطاری‌هایی واجد شرایط به مطالعه بودند که حداقل یک سال از تأسیس آن‌ها گذشته باشد و سؤالات از فردی پرسیده شد که یک سال سابقه فعالیت در آن عطاری را داشته باشد. پیش از مراجعه به عطاری از طریق تماس تلفنی شرایط ورود عطاری به مطالعه بررسی شد و جهت مصاحبه با باسابقه‌ترین فرد مشغول در عطاری هماهنگ گردید. بر این اساس، تعداد ۲٤۷ عطاری واجد شرایط بوده و مورد بررسی قرار گرفت.

نام پرفروش‌ترین گیاهان دارویی در فصول مختلف سال و همچنین مشخصات مهم‌ترین گیاهان موجود در عطاری شامل میانگین فروش سالانه، میانگین قیمت فروش سالانه، محل خریداری گیاه، کاربرد گیاه دارویی، نحوه مصرف و دوره مصرف گیاه در فرم‌های جمع‌آوری ثبت گردید. همچنین اطلاعاتی از قبیل جنسیت، سن، وضعیت تأهل، سطح تحصیلات، رشته تحصیلی در مقاطع مختلف، سابقه کار در عطاری و همچنین تعداد افراد مشغول به کار در عطاری، میانگین درآمد ماهیانه و وضعیت اقتصادی مشتریان مورد پرسش قرار گرفتند.

درنهایت داده‌های جمع‌آوری‌شده پس از بررسی و دسته‌بندی با استفاده از نرم‌افزار SAS نسخه ۹/۲ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

یافته‌ها:

نتایج بررسی نشان داد که میانگین سنی افراد مشغول در عطاری های شیراز ۳۹/۲ سال می‌باشد (جدول ۱). عشایری و همکاران (۱۰) میانگین سنی افراد مشغول در عطاری‌های شهر تهران را ٤۰ سال معرفی نمودند و بیان کردند این میانگین سنی می‌تواند نشانگر آمادگی بیشتر این گروه برای پذیرش و دریافت برنامه‌ریزی‌های آموزشی باشد. میانگین سابقه کار افراد به‌عنوان عطار ۱۸/۷ سال می‌باشد (جدول ۱). مرادی و اصلاحی (۱۱) میانگین سابقه کار در عطاری های استان خراسان رضوی را ۹/۳ سال گزارش کردند و بیان کردند که سابقه طولانی تر کار نشان دهنده این موضوع می‌باشد که افراد مشغول به کار در عطاری، این شغل را به‌عنوان شغل اصلی انتخاب کرده‌اند و شرایط کاری خود رضایت دارند. نتایج این تحقیق نشان‌دهنده بیشتر بودن سابقه کار در عطاری های شیراز نسبت به خراسان رضوی می‌باشد. از نظر جنسیت افراد مسئول در عطاری، ۹۱ درصد افراد (۲۲٤ نفر) مرد و ۹ درصد (۲۳ نفر) را زنان تشکیل می‌دهند. همچنین، از بین این افراد ۷٦ درصد متأهل و ۲٤ درصد مجرد می‌باشند (جدول ۱). بالاتر

بودن درصد افراد متأهل نسبت به مجرد خود می‌تواند نشان‌دهنده این موضوع باشد که افراد مشغول به کار در عطاری این شغل را به‌عنوان شغل و منبع درآمد اصلی برای تأمین نیازهای مالی خانواده برگزیده‌اند. تنها ۱۸ نفر (۷/۲۸ درصد) از افراد مشغول در عطاری های شهر شیراز دارای تحصیلات مرتبط با گیاهان دارویی می‌باشند. ۸٦ درصد این افراد بومی و ۱٤ درصد غیربومی می‌باشند (جدول ۱).

میانگین درآمد ماهیانه واحد های عطاری مورد بررسی حدود ۲۲/۵ میلیون ریال با اشتباه استاندارد ٤٦۲۰ ریال می‌باشد (جدول۱). نادری و همکاران (۹) نیز میانگین درآمد ماهانه در واحدهای عطاری لرستان را ٦٥٤٦۸۷/۵ تومان، حداقل درآمد ۲۰۰ هزار تومان و حداکثر درآمد یک میلیون تومان در ماه گزارش نمودند.

جدول ۱: برخی صفات مورد بررسی برای افراد مشغول به‌کار در عطاری‌های شیراز

سن (سال)	سابقه کار	مجرد متأهل	زن مرد	تعداد افراد با تحصیلات مرتبط	درآمد (هزار ریال)	غیر بومی بومی
39.2±11.4	18.7±5.2	59 (24%) 188 (76%)	23 (9%) 224 (91%)	18 (7.28%)	22505±4620	34(14%) 213(86%)

بررسی توزیع افراد مورد مطالعه بر حسب شرکت در دوره‌ها و کلاس‌های آموزشی نشان داد که ۷۹ درصد از پاسخگویان (۱۹٤ نفر) در دوره‌های آموزشی شرکت کرده‌اند و ۲۱ درصد آن‌ها (۵۳ نفر) تاکنون در دوره‌های تخصصی شرکت نکرده‌اند (جدول ۲). رنجبر و همکاران (۱۳) در بررسی میدانی ویژگی‌های حرفه‌ای و سطح دانش عرضه‌کنندگان گیاهان دارویی کرمانشاه بیان کردند که ۲۵ درصد از افراد هیچ دوره آموزشی را ندیده‌اند و ٥٤/۲ درصد دوره آموزشی خیلی کمی را گذرانده‌اند.

از بین افراد مشغول در عطاری‌های شیراز ۲۱۲ نفر (۸٦ درصد افراد) در این تحقیق اظهار داشته‌اند که عطاری شغل اصلی آن‌هاست و ۱٤ درصد (۳٤ نفر) دیگر شغل اصلی دیگری داشته و عطاری بعنوان حرفه فرعی آنها محسوب می‌شود (جدول ۲). بنظر می‌رسد افرادی که عطاری شغل اصلی آنها می‌باشد، تلاش و دقت بیشتری در ارائه مناسب تر و بهتر سفارش به مشتری داشته و واحد عطاری قابل اعتماد تر می‌باشد. نتایج تحقیق نشان داد که استفاده از وام و تسهیلات نقش مهمی در استقرار یک واحد عطاری در شیراز دارد. بطوریکه، ۸۱ درصد پاسخگویان از وام و تسهیلات در راه‌اندازی عطاری استفاده کرده‌اند و ۱۹ درصد از تسهیلات استفاده نکرده‌اند (جدول ۲). از نظر تملک واحد تجاری، از بین واحدهای عطاری ٤٦ درصد شخصی و ٥٤ درصد اجاره‌ای می‌باشند (جدول۲). بدون شک اجاره ای بودن واحد عطاری یک بار هزینه ای اضافی بر فروشنده تحمیل نموده و درآمد خالص واحد عطاری را تحت تاثیر قرار می‌دهد.

جدول ۲: برخی صفات مورد بررسی برای افراد مشغول به کار در عطاری‌ها

وضعیت	شرکت در دوره‌های آموزشی	عطاری به‌عنوان شغل اصلی	استفاده از تسهیلات	ملکی بودن مغازه
بله	194 (79%)	212 (86%)	201 (81%)	114 (46%)
خیر	53 (21%)	35 (14%)	46 (19%)	133 (54%)

جدول ۳: توزیع فراوانی سطح تحصیلات برای افراد مشغول به کار در عطاری‌های موردبررسی

سطح تحصیلات	فراوانی	درصد فراوانی نسبی
ابتدایی	0	0.00
متوسطه و دیپلم	111	44.94
کاردانی و کارشناسی	99	40.08
کارشناسی ارشد و بالاتر	37	14.98
مجموع	247	0.00

بررسی سطح تحصیلات افراد مشغول در عطاری نشان داد که ٤٤/٩٤ درصد از افراد (١١١ نفر) دارای تحصیلات متوسطه و دیپلم هستند که بیشترین فراوانی را داشتند و افراد با تحصیلات کاردانی و کارشناسی ٤٠/٠٨ درصد (٩٩ درصد) بودند و ١٤/٩٨درصد افراد (٣٧ نفر) نیز دارای تحصیلات کارشناسی ارشد و بالاتر بودند (جدول ٣). عشایری و همکاران (١٠) در بررسی شایع‌ترین گیاهان دارویی خریداری‌شده در شهر تهران گزارش نمودند ازنظر سطح تحصیلات، از مجموع شرکت‌کنندگان در مطالعه، هفت نفر (١٤٪) زیر دیپلم، ٢٦ نفر (٥٢٪) دیپلم، پنج نفر (١٠٪) فوق‌دیپلم، شش نفر (١٢٪) لیسانس و چهار نفر (٨٪) فوق‌لیسانس بودند. نتایج مطالعه مرادی و اصلاحی (١١) در عطاری های استان خراسان رضوی نیز نشان داد که افرادی که تحصیلات متوسطه و دیپلم داشتند دارای بیشترین فراوانی (حدود ٤٢ درصد) بودند و فقط ٥/٢٦ درصد افراد مشغول در عطاری دارای تحصیلات ابتدایی بودند و فراوانی افراد با تحصیلات کاردانی-کارشناسی و کارشناسی ارشد و بالاتر به ترتیب حدود ٣٢ و ٢١ درصد بود. از طرفی، رنجبر و همکاران (١٣) نیز با بررسی میدانی ویژگی‌های حرفه ای و سطح دانش عرضه کنندگان گیاهان دارویی در استان کرمانشاه گزارش نمودند که از افراد مورد بررسی، ٥٠ درصد دارای تحصیلات متوسطه و دیپلم، ٤/٢ درصد ابتدایی، ١٦/٧ درصد کاردانی و ٢٩ درصد کارشناسی و بالاتر بودند. ایشان تایید نمودند که رابطه مستقیمی بین سطح تحصیلات و اطلاعات دارویی افراد مشغول در واحد عطاری وجود دارد. در حالیکه، رابطه مستقیم و معنی داری بین سطح تحصیلات افراد و درآمد حاصل از واحد عطاری مشاهده نشد.

نتایج تحقیق حاضر نشان داد که در ٤١ درصد از عطاری های مورد بررسی تنها یک نفر مشغول به کار می‌باشد (شکل ١). در ٣٨ درصد دیگر از واحدها دو نفر و در ٢١ درصد از واحدها بیش از دو نفر مشغول بکار هستند. کمترین و بیشترین افراد مشغول به کار در عطاری‌های مذکور به ترتیب یک و چهار نفر بود.

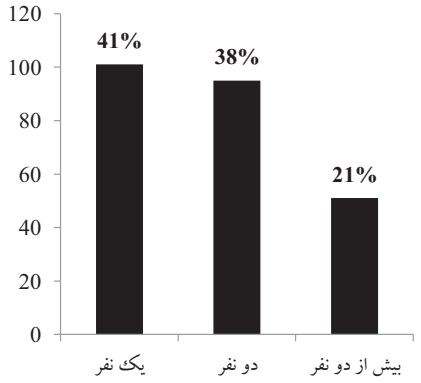

شکل ١. توزیع تعداد افراد مشغول در عطاری‌ها

٢٤درصد افراد مشغول به کار در عطاری های شیراز اطلاعات خود را از طریق مطالعه کسب کرده و ٢٦ درصد با استفاده از تجربه و ٥٠ درصد افراد نیز از طریق هم تجربه و هم مطالعه اطلاعات مورد نیاز خود را کسب کرده‌اند (شکل ٢). بعبارتی، نتایج مطالعه نشان داد که درصد بیشتری از افراد مشغول در واحدهای عطاری اطلاعات مربوط به خواص و موارد استفاده گیاهان دارویی را هم از طریق تجربه و هم با مطالعه کتب و مراجع مختلف علمی کسب نموده‌اند. نتایج تحقیق نشان داد که رابطه مستقیمی بین سن افراد و کسب اطلاعات از طریق صرفا تجربه وجود داشت و افراد جوانتر از مطالعه منابع مختلف علمی نیز در تجویز گیاهان دارویی استفاده می‌کنند.

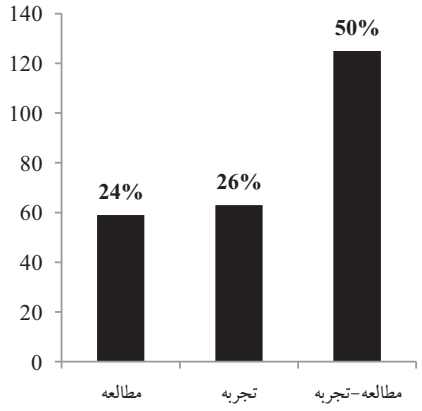

شکل ٢. میزان و درصد مرجع مورداستفاده در افراد مشغول در عطاری‌ها برای کسب اطلاعات دارویی

از نظر طبقه‌بندی اقتصادی افرادی که جهت تهیه گیاهان دارویی به عطاری‌ها مراجعه می‌کنند، بیشترین فراوانی مربوط به قشر ضعیف می‌باشد و ٤٢ درصد از مشتری‌ها جزء طبقه متوسط و ١٠ درصد طبقه غنی جامعه را شامل می‌شوند (شکل ٣). مارشال (١٤) گزارش کرد که انسان‌هایی که توان مالی پایین‌تری دارند مخصوصاً در کشورهای جهان سوم بیشتر از اقشار غنی جامعه به طب سنتی و گیاه‌درمانی وابسته هستند. نتایج این تحقیق نیز گزارش ایشان را تایید می‌کند. نتایج مطالعه مرادی و اصلاحی (١١) نیز نشان داد که حدود ١١ درصد از افرادی که به عطاری‌های خراسان رضوی مراجعه می‌کنند، افراد طبقه اقتصادی غنی جامعه می‌باشند و طبقات متوسط و ضعیف جامعه نیز به ترتیب ٥٦ و ٦٣ درصد مشتریان را شامل می‌شوند.

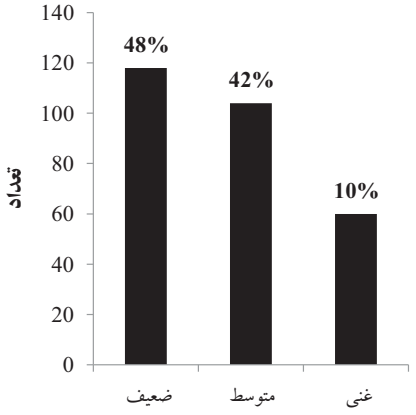

شکل٣. طبقه‌بندی اقتصادی **افرادی که جهت تهیه گیاهان دارویی به عطاری‌ها مراجعه می‌نمایند**

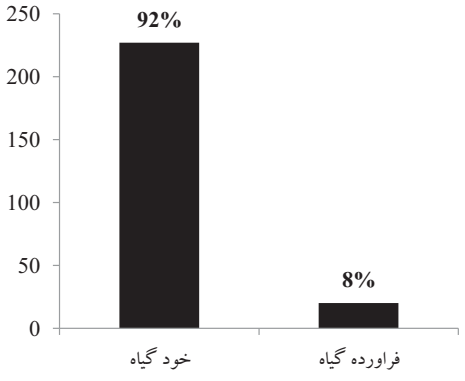

شکل٤. میزان تأثیرگذاری گیاه و فراورده‌های آن بر بهبود بیماری

در رابطه با مقایسه تأثیر گذاری خود گیاه و فرآورده‌های آن بر بهبود بیماری، نتایج تحقیق نشان داد که ٩٢ درصد از عطاران شیرازی تأثیر خود گیاه دارویی را بر بهبود بیماری مؤثر دانسته و تنها ٨ درصد از آنها تأثیر فراورده را بیشتر اعلام کردند (شکل ٤). فراورده های گیاه دارویی شامل اسانس، عصاره، قرص، کپسول، پودر، کرم، شربت، قطره و غیره می‌باشد. به احتمال زیاد در زمان تولید فراورده گیاه دارویی، کلیه خصوصیات موجود در خود گیاه اصلی به فراورده منتقل نشده و از کیفیت آن کاسته می‌شود.

در خصوص پر مصرف‌ترین گیاهان دارویی خریداری شده در هر فصل نتایج نشان داد که موارد خریداری‌شده در شیراز برای هر فصل تابع مزاج فصل می‌باشد. به‌طوری‌که، در فصل بهار به ترتیب گیاهان گل‌گاوزبان، اسفرزه، آویشن، بابونه و بهار نارنج ، در فصل تابستان خاکشیر، بابونه، پرسیاوشان، تخم شربتی و ترنجبین، در پاییز گیاهان اسطوخودوس، بابونه، جوشانده‌های خنک و چهارتخمه و در زمستان جوشانده‌های سرماخوردگی، آویشن، پرسیاوشان و تاج‌ریزی می‌باشند. لیست مهم‌ترین گیاهان دارویی در فصول مختلف سال در جدول٤ نشان داده‌شده است.

جدول ٤. مشخصات گیاهان دارویی پرمصرف عرضه‌شده در عطاری‌های موردبررسی در فصول مختلف سال

ردیف	بهار	تابستان	پاییز	زمستان
١	گل‌گاوزبان	خاکشیر	اسطوخودوس	جوشانده‌های سرماخوردگی
٢	اسفرزه	بابونه	بابونه	آویشن
٣	آویشن	پرسیاوشان	جوشانده خنک	بابونه
٤	بابونه	تخم شربتی	چهارتخمه	پرسیاوشان
٥	بهارنارنج	ترنجبین	خاکشیر	تاج‌ریزی
٦	تخم شربتی	زنیان	دارچین	تخم شربتی
٧	چای سفید	شاطره	رنجبیل	چهارتخمه

ردیف	بهار	تابستان	پاییز	زمستان
۸	خاکشیر	عرقیات خنک	ژلاتین	دارچین
۹	زیره	عناب	سنبل‌الطیب	ریشه محک
۱۰	سر زردک	کاسنی	عناب	زنجبیل
۱۱	شاطره	گل بنفشه	گل‌گاوزبان	سه پستون
۱۲	عناب	گل ختمی	–	عناب
۱۳	کاسنی	–	–	گل ختمی
۱٤	گل بنفشه	–	–	–
۱۵	گل پنیرک	–	–	–
۱٦	گل ختمی	–	–	–

از مهم‌ترین گیاهان موجود در عطاری‌ها می‌توان به بابونه، گل‌گاوزبان، آویشن، اسطوخودوس، زیره، زنجبیل، زردچوبه و سنبل الطیب اشاره نمود (جدول ۵). رنجبر و همکاران (۱۳) در بررسی میدانی ویژگی‌های حرفه‌ای و سطح دانش عرضه‌کنندگان گیاهان دارویی کرمانشاه گل‌گاوزبان را با فراوانی ۱۷ به‌عنوان پرفروش‌ترین گیاه موجود در عطاری معرفی کردند و پس از آن به ترتیب دارچین با فراوانی ٦، ادویه‌جات شامل زردچوبه با فراوانی ۷، زنجبیل با فراوانی ٤، نعناع، کاسنی، بابونه، چهارتخمه، سنبل‌الطیب و چای سبز هریک با فراوانی ۳ و آویشن، بهارنارنج، شوید، رازیانه و اسطوخودوس هریک با فراوانی ۲ و سایر گیاهان ازجمله پنیرک، گل بنفشه، زیره، زعفران، شاه‌تره، اسفند و گل محمدی هریک با فراوانی ۱ عناوین بعدی را به‌عنوان پرفروش‌ترین گیاهان را به خود اختصاص دادند.

بیشترین علل مراجعه به عطاری‌ها در شهر شیراز مشکلات معده، سرماخوردگی، بیماری‌های اعصاب، چربی و فشارخون و بیماری‌های پوستی گزارش شد (جدول ۵). مطالعه‌ای که در سال ۱۳۸۰ از طریق پرسش از فروشندگان عطاری‌های استان سمنان انجام شد بیشترین علل مراجعه به عطاری‌های این استان سرماخوردگی، ناراحتی کلیه، آرتروز، بالا بودن قندخون، ناراحتی معده و بالابودن چربی خون و بیشترین گیاه ارائه‌شده برای این بیماری‌ها به ترتیب عناب، خاکشیر، پودرگنه، روغن کرچک، عرق(و تخم) شنبلیله، زیره سبز، عرق(و تخم) شوید گزارش شد (۱۵).

صرف‌نظر از تفاوت اقلیم‌ها که در انتخاب نوع گیاهان مؤثر است، گیاهان یا ترکیبات خاصی برای بیماری‌های شایع مورداستفاده قرار می‌گیرند که ممکن است در فهرست شایع‌ترین گیاهان مورداستفاده نباشند (۱۰). یک علت این امر استفاده‌های شایع غیردرمانی گیاهان پرمصرف است. مثلاً استفاده غذایی (دارچین) یا تفننی (خاکشیر در شربت‌ها و گل گل‌گاوزبان به‌عنوان چای).

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بیشتر گیاهان موجود در عطاری‌ها از خود استان تهیه می‌شود. همچنین بیشتر گیاهان وارداتی به استان شامل اسطوخودوس، خاکشیر، زیره سبز و عناب از مشهد؛ چای ترش، زیره سبز، آویشن از کرمان؛ گل‌گاوزبان و سنبل‌الطیب از شمال کشور؛ زنیان و آویشن از تهران و همچنین گل محمدی از اراک می‌باشد (جدول ۵). نادری و همکاران (۹) در بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی موجود در عطاری‌های استان لرستان بیان کردند که علی‌رغم تقاضای بالای مصرف گیاهان دارویی در سطح استان لرستان، مناطق تأمین‌کننده گیاهان دارویی موجود در عطاری‌های استان، عمدتاً خارج از استان می‌باشد.

همچنین با توجه به نتایج تحقیق بیشترین قیمت فروش به ازای هر کیلوگرم از گیاه دارویی مربوط به گل‌گاوزبان با ۱۵۱۵۰۰۰ ریال و پس‌ازآن به ترتیب بهارنارنج ۹۳۸۳٤۳ ریال و سنبل‌الطیب ۷۹۰۰۰۰ ریال می‌باشند (جدول ۵). میانگین سالانه فروش هر کدام از پرفروش ترین گیاهان دارویی در جدول ۵ نشان داده شده است.

جدول ۵- مشخصات مهم‌ترین گیاهان دارویی عرضه‌شده در عطاری‌های شیراز

(شماره ردیف بر اساس فراوانی ذکر شده توسط فروشندگان رعایت شده است)

ردیف	نام گیاه	نام علمی	میانگین فروش سالانه(کیلوگرم)	محل خریداری گیاه	میانگین قیمت فروش(ریال کیلوگرم)	منظور خریداری (برای چه بیماری)؟	دوره مصرف (روز)
۱	بابونه	Matricaria chamomilla	۳۲/۲۲	شیراز	٤٠٥٥٥٥	آرام بخش-خواب آور- تسکین دردمعده	۱۳
۲	گل‌گاوزبان	Barago officinalis L.	١٤/١٣	شیراز-شمال	١٥١٥٠٠٠	اعصاب- قلب	۱۱/۵۷
۳	اسطوخودوس	Lavandula angustifolia	١٤/١٤	شیراز- خراسان	٣٣٠٠٠٠	آرام‌بخش- مسکن- تسکین کمردرد	۱۲/۱۵
٤	خاکشیر	Descurainia Sophia	٩٧/١٧	مشهد	٢٧٠٠٠٠	رفع گرمی- اشتهاآور-رفع سودا- زردی-صفرا بر- یرقان	۲۱/٦٦
٥	دارچین	Cinnamomum zeylanicum)	٣٠/٣٧	شیراز	٢٢٥٠٠٠	قند خون- چربی خون- دستگاه گوارش	٦/١٤
٦	بهارنارنج	Citrus aurantium	١٠٣/٣	شیراز	٩٣٨٣٤٣	نقرس- اعصاب- قلب	٩/٤٢
٧	چای ترش	Hibiscus Sabdariffa	١٣/١١	کرمان	١٧٥٠٠٠	فشارخون- غلظت خون	٩/٨٥
٨	زنیان	Carum copticum Heirn	٨٣/٣٦	تهران	١٣٥٠٠٠	معده درد- سنگ کلیه	١٤/٨٩
٩	زیره سبز	*Cuminum cyminum*. L	٤٧/٤٣	مشهد - کرمان	٢١٦٠٠٠	چربی سوز- چربی خون- درد و نفخ معده- ضدعفونی‌کننده	٧/٥٦
١٠	فلفل	*Capsicum annum*	١٦٦/٦٦	شیراز	١٠٠٠٠٠	-	
١١	آویشن	Thymus vulgaris	٢٥/٢٤	شیراز- کرمان- تهران	٣٠٧١٤٢	فشارخون- چربی خون- معده- عفونت- مسمومیت- چربی کبد	٢٣/٥١
١٢	گل محمدی	Rosa damascene	٣٩/٣٢	میمند فارس- اراک	٢٥٠٠٠٠	یبوست- گوارشی	٧/١٦
١٣	زنجبیل	Zingiber officinale	٧٠/٣٣	شیراز- هند	٢٦٠٠٠٠	نفخ معده – سردی	٢٤/٢٢
١٤	سنبل‌الطیب	Valeriana officinalis L.	٧/٥٢	شمال	٧٩٠٠٠٠	اعصاب- آرام‌بخش	٧
١٥	چهارتخمه		٣٥٠	شیراز	١٩٦٥٠٠	سرماخوردگی- رفع گرمی	-

ردیف	نام گیاه	نام علمی	میانگین فروش سالانه(کیلوگرم)	محل خریداری گیاه	میانگین قیمت فروش(ریال کیلوگرم)	منظور خریداری (برای چه بیماری)؟	دوره مصرف (روز)
۱۶	برگ سنا	Cassia Angustifolia	۱۲/۵۶	شیراز	۱۰۵۲۵۰	یبوست- چربی کبد	۱۸
۱۷	عناب	Ziziphus zizyphus	۵۵	مشهد	۱۸۶۶۶۶	زردی- یرقان-سرماخوردگی	
۱۸	گل ختمی	Althaea officinalis	۱۸/۹۸	شیراز	۴۸۰۰۰۰	سرماخوردگی- ملین- تب بر	۷
۱۹	بادرنجبویه	Melissa officinalis L.	۲۶/۶۶	مرودشت (فارس)	۲۸۳۳۳۳	اعصاب- تقویت بدن- قلب	۳۰
۲۰	رازیانه	Foeniculum vulgare	۸۶/۶۶	شیراز	۲۱۲۰۰۰	شیرزا- نفخ معده- معده درد	

نتیجه‌گیری:

میانگین سنی عطاران در این تحقیق۳۹سال محاسبه شد. مشخص شدن میانگین سنی کمک شایانی در موردپذیرش سیاست‌گذاری‌های کلان کشور خواهد کرد، چراکه رعایت نکات روانشناسی و جامعه‌شناسی سن مذکور قابلیت پذیرش این سیاست‌گذاری‌ها و آموزش‌ها را افزایش می‌دهد(۱۰).

نتایج تحقیق نشان داد که تعداد فروشندگان گیاهان دارویی که اطلاعات دارویی خود را از طریق تجربه و مطالعه کتب علمی کسب کرده‌اند بیشتر از افرادی است که تنها از طریق تجربه یا مطالعه منابع علمی مختلف کسب کرده‌اند.

تعداد افرادی که تاکنون در دوره‌های آموزشی شرکت کرده‌اند به‌طور چشم‌گیری بیشتر از افرادی است که در دوره‌های تخصصی شرکت نکرده‌اند. همچنین در پژوهشی که در عطاری‌های شهر تهران انجام گرفت مشخص شد که عطارانی که در دوره‌های آموزشی تخصصی گیاهان دارویی شرکت کرده‌اند در مقایسه با افرادی که تخصص خود را به‌طور تجربی فراگرفته‌اند، نمره آگاهی بالاتری را کسب کرده‌اند (۱۶).

رنجبر و همکاران (۱۳) در بررسی میدانی ویژگی‌های حرفه‌ای و سطح دانش عرضه‌کنندگان گیاهان دارویی کرمانشاه بیان کردند بیشتر عطاران برای کسب اطلاعات درزمینهٔ گیاهان دارویی از تجربیات گذشتگان و مطالعه کتب مرتبط استفاده می‌کردند و تعداد کمی (۱۳/۶) هم از اینترنت برای کسب اطلاعات خود استفاده می‌کنند.

بیشترین گیاهانی که در هر فصل خریداری می‌شوند شامل گل‌گاوزبان، اسفرزه آویشن، بابونه بهارنارنج و تخم شربتی در فصل بهار؛ خاکشیر، بابونه، پرسیاوشان، تخم شربتی، ترنجبین و شاطره در فصل تابستان؛ اسطوخودوس، بابونه، جوشانده‌های خنک، چهارتخمه، خاکشیر، دارچین و زنجبیل در فصل پاییز و در فصل زمستان جوشانده‌های سرماخوردگی، آویشن، بابونه، پرسیاوشان، تاج‌ریزی و چهارتخمه می‌باشند. موارد خریداری‌شده در هر فصل تابع مزاج فصل‌اند. یعنی در فصول گرم سال بیشتر گیاهان سردمزاج و در فصول سرد بیشتر گیاهان گرم‌مزاج جهت تعدیل مزاج توسط مردم خریداری می‌شود

References:

۱ . ابراهیم پور، ف و عیدی زاده، خ.(۱۳۸۸). گیاهان دارویی. انتشارات دانشگاه پیام نور.

۲ . دبیرخانه شورای آموزش طب سنتی و مکمل، ۱۳۸۷.

۳ . نیرومنش، ا. ۱۳۸٤. بازاریابی گیاهان دارویی و نقش آن در توسعه پایدار، همایش ملی توسعه پایدار گیاهان دارویی

٤ . امیدبیگي، ر. ۱۳۸۸. تولید و فرآوري گیاهان دارويي (جلد اول). انشارات آستان قدس رضوي، مشهد، ۳٤۷ صفحه.

٥ . امان پور، م. ۱۳۸۰. نقش وزارت کشاورزی در احیا و توسعه گیاهان دارویی با توجه به توسعه پایدار. اولین همایش طب سنتی تهران، ۱٤۲-۱۳٤

٦ . رحیمی، ن. ۱۳۸٤. بازاریابی محصولات گیاهان دارویی، همایش ملی توسعه پایدار گیاهان دارویی.

۷ . نمایه آماری سازمان توسعه تجارت ایران

۸ . باقری، آ.، نقدی، ب.، ماکی زاده، م.، همتی، ع.ر.، موحدیان، ف. ارزیابی استفاده از گیاهان دارویی در بین مردم اصفهان. همایش گیاهان دارویی.۲۰۰٥، ٤(۱٥): ۲۰-۱۰

۹ . نادری، ف.، نژادسبزی، پ.، رسولیان، ب. ۱۳۸۸. بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی موجود در عطاری‌های استان لرستان در سال۱۳۸۷. فصلنامه علمی-پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی لرستان. دوره یازدهم. شماره٥

۱۰ . عشایری، ن.، عباسیان، ع.، جانبخش، س.، شیبانی، س.، سوداگری، ف.، مینایی، ب. ۱۳۹۱. شایع‌ترین گیاهان دارویی خریداری‌شده از عطاری‌ها در شهر تهران در سال۱۳۸۷، مجله طب سنتی اسلام و ایران.۳: ٤۷۷-٤۸۲

۱۱ . مرادی، م.، اصلاحی، ح. ۱۳۹۳. بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی در عطاری‌های استان خراسان رضوی. دومین همایش ملی کاربرد گیاهان دارویی در سبک زندگی و طب سنتی. دانشگاه تربت‌حیدریه.

۱۲ . ذوالفقاری، ب.، قنادی، آ. راهکارها و برنامه‌های گیاهان دارویی. مجله علمی پژوهشی علوم گیاهی.۲۰۰۱، ٦(٤): ٥-۱

۱۳ . رنجبر، ز.، افتخاری نسب، ن.، قربانی جاوید، م.، خان محمدی، م.، جعفری، ا. ۱۳۹۲. بررسی میدانی ویژگی‌های حرفه‌ای و سطح دانش عرضه‌کنندگان گیاهان دارویی کرمانشاه، مجله طب سنتی اسلام و ایران. ٤: ۲۹۹-۲۹۱

14. Marshall, N.T. (۱۹۹۸), “Searching for a cure: conservation of medicinal wildlife resources in East and Southern Africa: TRAFFIC-International” Cambridge, UK. ۱۱۲ –۱۱۳.

۱٥ . مجاب، ف.، مصدق، م.، مقیمی، ا. بررسي دلیل مراجعه بیماران به عطاري‌ها و فرآورده گیاهي تحویل شده به آنها در عطاري‌هاي استان سمنان به مدت يك سال. نشریه پژوهنده. دوره ۸. شماره ٤. ص ۲۷۷-۲۸۱

16. Moradi Lakeh M, Saidi M, NaserBakht M, Tehran herbalists knowledge of the features of herbs. Journal Payesh. 2009, 7(4):321 -328.